

Проф. др Бранислав КОВАЧЕВИЋ
Филозофски факултет, Никшић

ХРВАТСКИ И ЦРНОГОРСКИ ПОГЛЕДИ НА ФЕДЕРАТИВНО УРЕЂЕЊЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

(Допринос академика Д. Вујовића упоредној анализи у историо-
графији о југословенском федерализму)

О хрватском федералистичком (конфедералистичком) концепту написан је код нас последњих тридесет-четрдесет година велики број радова из пера хрватских и српских историчара и државноправних писаца: Фердо Чулиновић,¹ Богдан Крижман,² Хрвоје Матковић,³ Љубо Бобан,⁴ Бранислав Глигоријевић,⁵ Бран-

¹ Фердо Чулиновић, Друштвено-правна историја југословенских земаља XIX и XX вијека, књига II, Загреб 1954; Развитак југословенског федерализма, Загреб 1952; Југославија између два рата, I, Загреб 1961; Документа о Југославији, Хисторијат од оснотка заједничке државе до данас, Загреб 1968.

² Богдан Крижман, Стјепан Радић, 1918, „Хисторијски преглед“, бр. 3, Загреб 1959; Политичка мисао Стјепана Радића, „Наше теме“, бр. 3, Загреб, март 1971; Кореспонденција Стјепана Радића 1919—1928, књ. 2, Загреб, 19.

³ Хрвоје Матковић, Хрватска заједница, Историја XX века, Београд 1963; Светозар Прибићевић и Самостална демократска странка до шестојануарске диктатуре, Загреб 1972; Веза између франковаца и радикала од 1922, до 1925. Хисторијски зборник, 1962.

⁴ Љубо Бобан, Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928—1941, I—II, Загреб 1974.

⁵ Бранислав Глигоријевић, Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1970; Парламент и политичке странке у Југославији 1919—1929, Београд, 1979; Парламентарни систем у Краљевини СХС (1919—1929), Политички живот Југославије 1914—1945, Зборник радова, Београд 1973.

ко Петрановић,⁶ Момчило Зечевић,⁷ Димитрије Димо Вујовић⁸ Душан Биланџић,⁹ Драгослав Јанковић,¹⁰ Надежда Јовановић¹¹ и други. Са тог становишта долазило је до упоредних анализа између српских и хрватских државно-правних пројеката и националних идеја. Од историчара из Црне Горе проблемом федерализма бавио се др Димитрије Вујовић. Као историчар уједињења није могао да се не бави и питањем унутрашњег уређења, уставног обликовања нове државе и борбе за ревизију Видовданског устава 1921—1929. године. Како је хрватска опозиција била носилац антицентралистичке платформе радикално-демократској коалицији 1920—1921. године, црногорски федералисти су по свом конституисању пратили еволуцију у питањима од значаја за унутрашње уређење, карактер државе, југословенску или „националне идеологије“. Том занимљивом аспекту др Димитрије Вујовић је посветио прилог под насловом „Црногорски федералисти и Стјепан Радић“.¹² Прилог није само видљив фактографски допринос питању већ и скретање пажње на један аспект унутрашњеполитичких и државноправних проблема, путоказ будућим истраживањима.

Ако бисмо издвојили тематске окоснице овог Вујовићевог рада, онда бисмо могли утврдити да писац третира:

— став Стјепана Радића према мјесту Црне Горе у југословенској федерацији;

— капитулацију Радића пред круном;

— заједничко учешће у Народном сељачком клубу;

— образовање Сељачкодемократске коалиције (СДК).

Хрватски федералистички покрет је несумњива антитеза централизму, јер као облик унутрашњег уређења искључује државни унитаризам и централизам и инсистира на децентрализацији, што не одговара носиоцима централистичког концепта. О-

⁶ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, I, Београд 1988. Исти са Момчилом Зечевићем, *Југословенски федерализам идеје и стварност*, Тематска збирка докумената, први том 1914—1943, Београд 1987.

⁷ Момчило Зечевић, *Словеначке политичке странке према стварању југословенске државе*, *Политички живот Југославије 1914—1945*, Београд 1973; *На историјској прекретници*, *Словенци у политици југословенске државе 1918—1929*, књ. I, Београд 1985.

⁸ Димитрије Димо Вујовић, *Црногорски федералисти 1919—1929*, *Титоград 1981*; *Црногорски федералисти и Стјепан Радић*, *Гласник Цетињских музеја*, књига XII — том XII, Цетиње 1979; *Грађанске политичке странке у Црној Гори у периоду формирања КПЈ*, *Историјски записи*, 1—2, 1969.

⁹ Душан Биланџић, *Историја Социјалистичке Федеративне Републике Југославије — Главни процеси*, Загреб 1978.

¹⁰ Драгослав Јанковић, *Видовдански устав*, из *Историје Југославије 1918—1945*. Зборник предавања, Београд 1958.

¹¹ Надежда Јовановић, *Политички сукоби у Југославији 1925—1928*, Београд 1974.

¹² Димитрије Димо Вујовић, *Црногорски федералисти и Стјепан Радић*, *Гласник Цетињских музеја*, књига XII — том XII, Цетиње, 1979, стр. 35—96.

ни, наиме, федералистички концепт одбацују и као главне аргументе наводе: слабење одбрамбене снаге земље, могућност распадања земље; он је, уз то, сматран неспроводљивим или тешко остварљивим због територијално-етничке неразграничености становништва. Идеја федерализма, односно конфедерализма стара је — потиче од 1914. године, то јест од почетка рада на претварању југословенске идеје у државну стварност. Чак је и старија ако имамо у виду тријалистичку идеју у Аустро-Угарској монархији.¹³ Код хрватских политичара у Југословенском одбору и ван њега (Франц Супило) ова је идеја имала и облик дудалне државе, коју су, опет, побједничке српске снаге означавале за „анахронизам“ поражених снага, од чега нијесу могле да се ослободе ни у новој историјској ситуацији послје 1918. године. Но, у првој фази је доминирала идеја народног јединства. Није ли Франо Супило писао у промеморији Едварду Греју да су Хрвати, Срби и Словенци један „генетски народ са три имена“, различитих историјских, државноправних и културних традиција, али једнога језика и једне племенске расе.¹⁴

Насупрот овој идеји федерализма, конфедерализма која је усвојена у Женевској декларацији,¹⁵ (9. новембра 1918), по којој представљање државне заједнице почива на „заједничком министарству Срба, Хрвата и Словенаца“, Видовдански устав је усвојио унитаристичкоцентралистичку државу, која је почивала на идеји народног јединства. Идеја етничке истовјетности („тримени народ“) или етничког унитаризма је уграђена у државноправна рјешења. Супротно овој идеји националног јединства, Стјепан Радић је прогласио миротворачку, сељачку републику федеративног, односно конфедеративног састава. Радић је, наиме, прокламовао неутралну сељачку републику Хрватску 8. децембра 1918. године. Устав неутралне сељачке републике Хрватске усвојен је и обнародован 26. јуна 1921. године, којим се „ништеним“ проглашује Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца који ће бити изгласан на Видовдан, 28. јуна 1921. године, већином гласова добијених „једним скандалозним бакшишем од 1200 милијуна круна“. „Српски политичари су“, писало је у Меморандуму Хрватског блока, августа — септембра 1921. године, „инаугурирали једну хрватскојерску политику под етикетом југословенског народног јединства. То је политика, чији је главни и очигледни циљ, да просто и чисто уништи етнички народ Хрватске“.¹⁶

¹³ Милорад Екмечић, Стварање Југославије 1790—1918, Београд 1989, књига 2, стр. 565.

¹⁴ Д. Шепић, Писма и меморандуми Франа Супила (1914—1917), Београд, 1967, стр. 106—107.

¹⁵ Бранко Петрановић и Момчило Зечевић, Југословенски федерализам, идеје и стварност. Тематска збирка докумената, први том 1914—1943, Београд 1987, стр. 62—63.

¹⁶ Фердо Чулиновић, Документа о Југославији. Хисторијат од оснуња заједничке државе до данас, Загреб 1968, стр. 232—233.

Академик Вујовић у приступу идејама и политици Стјепана Радића одмах уочава да је бард хрватске опозиције носилац и спроводник политике федерализма, као опозиционе платформе централистичком режиму, тежио уређењу властите — хрватске државе у Краљевини СХС. Она се јавља у облику федеративне републике Срба, Хрвата и Словенаца. Јасно је да та идеја о хрватској држави трајно тиња, чак и онда када је изгледало да је дефинитивно нестала стварањем прве унитаристичке југословенске државе. Хрватска политика хоће уобличење своје државе после 1918. године. То је судар двије концепције: једне побједника о етничком унитаризму, који дозвољава минималне компромисне разлике изражене у називу државе и хералдичким и другим спољним државним знацима, и друге о хрватској држави са свим атрибутима државности. Чим су Хрвати прешли на другу страну — страну побједника 1918. године, ослобађајући се самим тим плаћања репарација, они су наставили да у оквирима нове државе мисле на стварање своје државе у њој, као посебног организма у оквиру Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, позивајући се и на међународно непризнату Државу СХС. Значи, убрзо се показало да су тежње за уједињењем у једну државу одређивали различити интереси. Док су Срби у стварању Југославије видјели остварење националног циља постављеног још у XIX вијеку — уједињење свих Срба у једну државу, докле су Хрвати и Словенци, поред ослобођења од Аустро-Угарске, у њеном стварању видјели спасавање својих етничких територија од Италије и Аустрије, прелазак са побијеђене на побједничку страну, могућност за стварање сопствених држава, као и потврђивање своје самобитности. Дугогодишња тежња националних идеолога јужнословенских народа, етничка блискост и измијешаност народа (нарочито Срба и Хрвата, који говоре истим језиком) требало је да буде гарант будуће државе и њене стабилности и постојаности. При томе се није имало довољно у виду да су то народи са супротстављеним религијама и хетерогеним националним идеологијама и циљевима. Већ приликом доношења првог устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца показала се нехомогеност, јер га Хрвати нијесу признали, нити су за њега гласали.

Карактеристичноје у хрватској политици, како Стјепана Радића тако и Влатка Мачека, да се помињала и јужнословенска федерација са Бугарском. И један и други хрватски вођа хтјели су преко Бугарске да неутралишу Србију, исто тако као што је Никола Пашић хтио Хрватску у саставу будуће јединствене државе да не би остала ван ње и да не би могла у будућности правити савезе са Бугарском. Обострано неповјерење се задржало у цијелом периоду између два свјетска рата, а сличне загребачко-софијске комбинације оживјеле су и у вријеме Другог свјетског рата, исказујући се у виду стварања „словенског лука“ између Софије и Загреба.

Особеност представља, свакако, хрватски третман Црне Горе, као саставног дијела Србије у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Такав приступ није постојао и у периоду Првог свјетског рата, као што показује Крфска декларација и други документи, бар формално. У поменутој Крфској декларацији, између осталог, стоји: „Наш народ не тражи ништа туђе; он тражи само своје и жели, да се сав, као једна целина, ослободи и уједини. И зато он, свесно и одлучно, искључује свако делимично решење свога народног ослобођења и уједињења. Наш народ поставља као једну нераздвојну целину проблем свога ослобођења од Аустро-Угарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором у једну државу“.¹⁷ Али, и у овом документу се говори о „уједињеном народу Срба, Хрвата и Словенаца“. Зато ни у Радићевим предлозима не наилазимо на Црну Гору, као посебну федералну јединицу, Радић се залаже за поменути тријалистичку конструкцију (Срби, Хрвати и Словенци). Црна Гора нема ранг државе, јављају се као нека „полуплеменска и полухисторијска творевина“.¹⁸ Чак и касније 1923. године иступањем Радића за дуалистичку структуру државе са Србијом и Хрватском оставља се осталима, укључујући и Црну Гору, да се одлуче хоће ли ући у федерацију са мирољубивом и неутралном Хрватском. Као што истиче Д. Вујовић, тим дјеловима се могао признати неки аутономни или федерални статус, али хрватска опозиција није много рачунала са политичким снагама из Црне Горе. Црна Гора се сматрала српском земљом и на том питању се владајући српски политичари нијесу провоцирали. Тек у каснијем развоју хрватска опозиција, која је све више добијала карактер сепаратистичке снаге са порастом фашистичке агресије, све више ће развијати црногорство на антисрпској основи, иако би српске снаге ослабиле, смањиле се, међу собом подијелиле, регионално се конфронтирале и на садржајима прошлости и симболима државности сукобиле. На тај начин вјеровало се да ће се лакше остварити државноправне и територијалне претензије хрватског националног покрета. Стога се сарађивало и са др Секулом Дрљевићем, иако су хрватски политичари били свјесни његовог малог утицаја у Црној Гори. Познато је да је Стјепан Радић, када му се у том смислу приговарало, слегао раменима. Малог политичког утицаја Секула Дрљевића у Црној Гори био је свјестан и Радићев наследник на челу ХСС — Влатко Мачек.

Српски политичари нијесу цијенили Стјепана Радића, мада је било и оних који су га уздизали у висине. Насупрот Николи Пашићу, Драгољуб Јовановић, вођа земљорадничке левнице, цијенио је Радића.

¹⁷ Фердо Шишић, Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Загреб 1920, стр. 96—99.

¹⁸ Димитрије Димо Вујовић, Црногорски федералисти и Стјепан Радић, стр. 39.

Но, Јовановић је сасвим превиђао тенденције хрватског национализма и испушта из вида идентификације виталних српских интереса у условима југословенске идеолошке утопије. Нарочито је хрватски национализам долазио до изражаја у схватањима хрватског народа као „политичког“, који је потпуно игнорисао Србе у Хрватској. Тиме се ишло и против рјешења из 1918. године, када је образовањем државе СХС, иако међународно непризнате, српски народ схватан као конститутивни народ. Губећи српски народ из свог видног поља, Радићева политика је изазивала узбуркану реакцију српских политичара који су упозоравали да ће Хрватска таквим ставом створити своју Ирску. Па и доцније, када је Мачек постигао споразум са Круном августа 1939. године, познат као споразум Цветковић — Мачек, српски народ је добио само гаранције у оквиру локалне самоуправе, али не и санкционисање националног индивидуалитета. Појам хрватског „политичког народа“ искључивао је други народ на територији која је историјски, етнички и географски узимана за Хрватску.

Хрватска републиканска сељачка странка до своје капитулације 1925. године остаје републиканска, антимонархистичка, протагонист конфедеративног уређења Краљевине од двије посебне државе — Србије и Хрватске. Под Србијом као посебном државом, односно конфедеративном јединицом, подразумијевана је Србија са Македонијом, а под другом јединицом Хрватском — Хрватска са Славонијом, Међумурјем и Далмацијом. Што се тиче Словеније, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Војводине, предвиђао се плебисцит, којим су се оне имале одредијелити којој ће се од савезних држава прикључити (Србији или Хрватској), с аутономијом или без ове.¹⁹

Црногорска федералистичка струја није била снажна у Црној Гори, заправо није никада успјела да се оформи као масовни црногорски покрет. Осим тога, ова струја се политички оформила са јасним циљем, тек 1925. године, знатно касније од Хрватске републиканске сељачке странке. У упоредној анализи хрватског и црногорског федералистичког покрета потребно је разликовати црногорску политичку групацију, јер она није компактна странка; у њој су постојала веома разнородна мишљења појединаца и група о томе какав положај да има Црна Гора у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Чак су у странци постојали сепаратистички елементи који су се изјашњавали за издвајање из састава Југославије, па ма колико били малобројни, те под утицајем Италије и идеја које су циркулисале у јавном промету 1918. и око којих се борило прије и послје Подгоричке скупштине.

¹⁹ Бранко Петрановић и Момчило Зечевић, Југословенски федерализам, идеје и стварност, 1, стр. 231.

Генерал Радомир Вешовић је 1923. године, саопштавајући програмска начела „групе црногорских федералиста“, иступао за аутономију Црне Горе у саставу са осталим југословенским земљама, под династијом Карађорђевића. Сем спољних послова и финансија, све остало било би у рукама аутономних власти.²⁰

Насупрот Вешовићу, Секула Дрљевић се изјашњавао за републиканско уређење.

Михаило Ивановић се 1924. године у Народној скупштини изјашњавао за уређење државе на федеративном принципу, али чија основа не би смјела бити вјерска или етничка. За овог политичара се код проблема „нашег унутрашњег уређења“ није радило о сукобу племенског и вјерског антагонизма, већ о сукобу политичких идеја: „реакционарног централизма и напредног децентралистичког уређења државе“. У Црногорцима је Ивановић гледао „политички народ, који је своју државу створио сопственом снагом и очувао је и у најмучније доба историје наше расе“, то без амбиције да буде „србијански округ“ или „ма чија провинција“. Црна Гора је увијек била српска и морала остати српска, али у јединственој држави равноправна, и то у интересу јединства са Србијом и осталим провинцијама Аустро-Угарске.²¹

Програм Федералистичке странке усвојен 4. октобра 1925. године полазио је од уређења Краљевине СХС као федеративне (савезне) државе. У послове државне заједнице спадали су: спољна политика, војска, новчани систем, саобраћајна средства општег значаја и финансије за заједничке послове. Предвиђена су велика права федералних јединица, јер је њима требало да припадне законодавство и управа за све остале послове.²²

Хрватска републиканска сељачка странка је као национални покрет хрватског народа имала дубоке коријене у хрватском тлу, о чему нарочито говоре изборни резултати 1923. и 1925. године. На парламентарним изборима 1923. године ХРСС је иступила са допуњеним програмом, проширујући његов национални дио за Хрвате у Далмацији и Босни и Херцеговини, у коме се, као и раније, залаже за остварење „хрватске државе као сељачке републике“, позивајући се на право самоопредјелјења.²³ На овим изборима ХРСС је у Далмацији освојила седам од укупно петнаест мандата и добила 26,4% укупног броја гласова. У Босни и Херцеговини освојила је девет од 48 мандата, или 17,9% гласова бирача, а у Славонији два од 27 посланичких мандата, или 5,6% гласова. У Хрватској и Славонији са Сремом остварила је доминантни утицај, јер је од 68 мандата освојила 52, односно 65,9% укупног броја гласача. Према томе, ХРСС је у Хрватској

²⁰ Димитрије Вујовић, Црногорски федералисти 1919—1929, стр. 97.

²¹ Исто, стр. 121—124.

²² Исто, стр. 167—173.

²³ Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији 1919—1929, Београд 1979, стр. 135.

окупила скоро све хрватске гласаче, пошто је Хрватска заједница упутила поруку својим присталицама да гласају за њене кандидатске листе и тако је сачуван јединствени хрватски фронт и онемогућено расипање хрватских гласова на неколико странака. Само је клерикално оријентисана Хрватска пучка странка остала изолована и претрпјела неуспјех.²⁴

У битно измијењеним политичким условима ХРСС је на парламентарним изборима 8. фебруара 1925. године поновила успјех са претходних избора. У Далмацији је добила девет од шестнаест мандата, односно 48,7% укупног броја гласова. У Босни и Херцеговини освојила је десет од 48 мандата, или 19,5% гласова; а у Славонији три од 26 мандата. У Хрватској и Славонији са Сремом успјела је да задржи убједљив примат, јер је од 68 добила 45 мандата заједно са Хрватском заједницом, односно 60,9% укупног броја гласова. Истина, ХРСС је изгубила неколико мандата, али је добила више гласова него на прошлим изборима. Уз то, она је водила изборну активност под веома неповољним условима, са обезглављеним вођством, растуреном организациојм и неизвјесношћу да ли ће уопште моћи да истакне своје кандидатске листе.²⁵ Утемељеност ХРСС међу хрватским живљем потврђују на најбољи начин укупни изборни резултати на парламентарним изборима 1925. године, на којима је за њу гласало 545.466, или 22,3% укупног броја гласова у Краљевини СХС, и освојила 67 посланичких мандата од укупно 215, или 31.16%.

Хрватско народно заступство сматрало се потпуно равноправним сваком парламенту. Према закључцима Хрватског народног заступства изабраног 18. марта 1923. године: „Буду ли опет узалудни сви покушаји за праведан споразум с народом српским уз признање хрватске народне и државне индивидуалности посве равноправно с народном и државном индивидуалношћу српском, — ово ће народно заступство затражити помоћ од свих европских, па и других парламената, а нарочито од конгреса Сједињених Америчких Држава, који није везан оним озбирима као парламенти европски...“²⁶

У кампањама против српских политичара и „режима“ диктатуре, „српског краља“, „великосрпске хегемоније“ нијесу бирали средства. Прије свега, није се увиђало да концепт великосрпске хегемоније није могао опстати као тоталан концепт* и у динамичкој визији са становишта судбине српског народа и опозиције у крилу самог српског народа. За Радића српски политичари нијесу ни мислили паметно и поштено, радили су насилно, чак злочиначки, преваром и силом, лажима и новцем, да Хрват-

²⁴ Исто, стр. 145—149.

²⁵ Исто, стр. 192—195.

²⁶ Стјепан Радић, Политички списи, приредио З. Кулунџић, Загреб 1971, стр. 394—398.

* Развој Словеније, економске супрематије Хрватске до 1929—34.

ску обезглаве и да хрватски народ деградирају „на пуко племе некаквог троименог народа, а онда на прости материјал за топове у погоршаном издању одвратног милитаризма пруског“.²⁷

Десничарски кругови у Хрватској подржавали су и његовали сваког оног Црногорца који је нападао српску експанзивност, хегемонизам, тежњу Србије као матице за превлашћу. Посебно су им годили критичари „злочина режима“ у Црној Гори. Хрватске новине су преносиле и поздрављале написе др Секуле Дрљевића о радикалском терору у Црној Гори.

Вође Хрватских федералиста znale су ипак за слаб утицај своје црногорске сабраће. Ако погледамо резултате на парламентарним изборима у Црној Гори, лако се увјерити да у том питању нијесу много гријешили, мада ти резултати од избора до избора нијесу били уједначени. Појава федералиста у кампањи за парламентарне изборе 1923. године изазвала је у Црној Гори и у београдској режимској штампи негативна реаговања и оптужбе за отцјепљење Црне Горе од Југославије. Но, било је у појединим срединама и позитивних реаговања. Таква је била подршка Хрватске заједнице, коју је преносио њен лист „Хрват“, у коме се истиче да федералисти имају највише изгледа на успјех на изборима у Црној Гори.²⁸ Овај лист се огласио још неколико пута, наглашавајући да је спасење Црне Горе једино у самосталности или федерацији. И поред нетрпељивости од других политичких странака, федералисти су на изборима постигли релативан успјех. Од 32.866 бирача, колико их је изишло на изборе, федералисти су добили 7.955 гласова, или 24,20%, а од седам мандата освојили су два, односно 28,57%.²⁹ Значи, Црногорска федералистичка странка успјела је да се наметне бирачима и да угрози позиције Радикалне и Демократске странке.

Двије године касније, на парламентарним изборима 1925, и поред критика и полицијског терора, црногорски федералисти су постигли значајну побједу. За њих је гласало 8.995 од укупно 34.749 бирача који су изашли на изборе, односно 25,77%. Федералисти су успјели да анимирају 1.040 бирача више него на претходним изборима 1923. године и да освоје три од седам мандата, што у процентима износи 42,85%.³⁰ Посланици црногорских федералиста били су Михаило Ивановић, Саво Вулетић и Секула Дрљевић.

Дрљевићева база у Црној Гори није била утицајна. Црногорци су критиковали, почев од униониста и филијала београдских странака, неразвијеност Црне Горе и њено запостављање, али се нијесу везивали ни за Секулу Дрљевића. Академик Д.

²⁷ Богдан Кризман, Кореспонденција Стјепана Радића 1918—1928, књига 2, стр. 560—564.

²⁸ „Хрват“, број 897, 2. ожујак 1923.

²⁹ Димитрије Димо Вујовић, Црногорски федералисти 1919—1929, 108.

³⁰ Исто, стр. 162.

Вујовић сматра да су црногорски федералисти објективно гледано били слаба странка, јер нијесу истицали значај сељаштва, ни републикански принцип.

Хрватско политичко понашање није само полазило од објективне стварности, то јест од малог политичког утицаја федералиста израженог на изборима и у другим облицима политичког живота и конфронтација, него и из сазнања да се Црногорци осјећају дијелом српског политичког етноса, због чега хрватска опозиција није ни одвајала црногорско питање од српског. Црногорско питање сматрано је једноставно интерним питањем Србије. Касније су се јављале и резерве према хрватским територијалним претензијама на Боку Которску, те дјелове Санџака, Херцеговине, источне Босне. Агресивна фашистичка политика је преко Галеаца Ђана имала одвојену топографску мапу Балкана на којој се посебно видјела Хрватска, а посебно Црна Гора, с тим што би и једна и друга јединица имале одвојене персоналне уније с Италијом.

До којег је степен ишло глорификовање Црногораца као Срба најбоље показује понашање првака Федералистичке странке. То се може рећи за обје струје федералиста: сепаратистичку и федералистичку. Михаило Ивановић је 1924. године писао да су Црногорци (или „Ми Срби“) стајали на челу покрета националног ослобођења. Лист „Црногорац“, орган Црногорске федералистичке странке (ЦФС), пише 1925. године да су Црногорци као „најбољи јунаци“ и „најхитрији и најспособнији политичари“ имали вођство српског народа у својим рукама. Секула Дрљевић је 1926. говорио о Краљевини Србији и Краљевини Црној Гори као о двјема српским државама.³¹ За ове суперлативе и претјеривања у тумачењу црногорске прошлости академик Д. Вујовић има оцјену „националистичко самохвалисање“.

Између хрватских и црногорских федералиста постојала је, ипак, дијаметрална разлика. Док су хрватски федералисти у сложеном државном уређењу (или чак конфедеративном, или уређењу заснованом на дуалистичком начелу) гледали облик рјешавања националног питања у државноправној сфери, докле су црногорски федералисти у федеративној пројекцији уређења видјели облик децентрализације, аутономности, облик признања реалности старе државне традиције, а никако национално питање, јер су себе сматрали најчистијим Србима. Чак се и Дрљевић, који је у свом даљем развоју скренуо на франковачко-усташку страну да би се у Црној Гори помињао као „морачки франковачки барјактар“, супротстављао усвајању државних идеја о Србима, Хрватима и Словенцима. Сматрао је да би таквом подјелом и фрагментизацијом дошло до стварања прегипоставки за трајни сукоб разнородних идеја које растављају умјесто да спајају. Самим тим, федералисти црногорско питање нијесу третирали као

³¹ Исто, стр. 180.

национално питање. У тој фази С. Дрљевић је критиковао чињеницу запостављања Срба у Далмацији од стране Хрвата, односно вођства Хрватске сељачке странке. Сматрао је у одређеној фази своје еволуције да националне конфликтности наносе много штете, воде разарању државног јединства и освајању искључивости. Д. Вујовић у поменутој студији „Црногорски федералисти и Стјепан Радић“ наводи Дрљевићеве критичке оцјене на рачун „србијанског ексклузивизма“ (радикала, прије свега) и „националшовинизма“ Радића.

Занимљиве су и идеје С. Дрљевића о схватању југословенства, као и схватање југословенства код С. Радића. На плану идеологије југословенства могу се разумјети и њихови контакти и сарадња у склопу „Народног сељачког клуба“.³² Академик Вујовић наводи С. Дрљевића, који је истицао да федералисти траже „јединство државне мисли, напуштање посебних патриотизама“ — српског, хрватског, словеначког и црногорског. Дрљевић је, по Вујовићу, тада једини пут поменуо „црногорски патриотизам“.³³ Дрљевићеве изјаве су ишле у правцу сливања посебних покрајинских патриотизама у један општејугословенски.³⁴

Уласком у Народни сељачки клуб (формиран 10. фебруара 1927) дошло је до утврђивања начела у вези са државним уређењем, тј. да оба клуба (посланика ХСС и посланика Црногорске странке) у свом јавном раду полазе од постојећег уставног и правног поретка, признајући као идеју јединство државне мисли, равноправност покрајина и држављана без обзира на народну припадност.³⁵

Запажене су тенденције Хрватске сељачке странке са Радићем на челу да као сељачка странка изађе из оквира хрватског националног простора и продре у Србију и Македонију, не би ли се створила једна велика југословенска сељачка странка, као политичка основа режима. Ове тенденције је примјећивао и о њима писао Драгољуб Јовановић. Јовановић је, иначе, сматрао да је њему припало у дио да прихвати и политички организује српско сељаштво као пандан осталим грађанским странкама, не би ли постао фактор који би могао да се равноправно носи и политички репрезентује српско сељаштво, као што је то чинила ХСС са хрватским. Драгољубу Јовановићу то није успјело у Србији, а у Црној Гори је оно дијелом слиједило обласну организацију Савеза земљорадника у Црној Гори. Сама ХРСС, од 1925. године је промијенила име у ХСС, све је више губила аутентички сељачки карактер по саставу и политици. Сељаштво су све више потискивали грађански кругови и финансијски моћници хрватског друштва. Странка која се водила као сељачка све је то

³² Димо Вујовић, *Црногорски федералисти и Стјепан Радић*, стр. 60.

³³ Исто, стр. 61.

³⁴ Исто, стр. 63.

³⁵ Исто, стр. 65.

мање била у суштини, сем номинално, нарочито под Мачековим руководством, када је у странци означена клерикална струја против које се Радић залагао. Иако религиозан, Радић је био начелно антиклерикалан политичар. Њему је било познато да је хрватски народ дубоко религиозан, али није дозвољавао цркви да се мијеша у хрватску политику.

Јовановић је идеализовао Радића, видећи у њему борца за народна права, неку врсту револуционара. „Хрватски народ је главни оквир његова деловања, зато што је сељачки и зато што се сматра погаженим. Он симпатише и све мале и слабе, као што мрзи све силнике, па били они и добронамерни, као Лењин и Стамболиски. Радић се гнуша тираније, диктатуре, сваке тираније и сваке диктатуре. Он је револуционар, али анархистички, миротворан, човечански...“ Историјски профил Стјепана Радића у пројекцији Драгољуба Јовановића није губио из вида ни његове мане, напуштање „младићких идеала“, прихватајући „одбрамбено и нападно хрватство“. Јовановић објашњава заборављање југословенског идеала код Радића тиме да га је он само привремено ућуткао, како би било у складу са расположењем маса које су га слиједиле. Јер, од децембра 1918. године „бити Југословен значило је исто што и бити Велико-Србин, централист, хегемонист, или Радићевим језиком: корупционаш и батинаш“.³⁶

Понесен Радићевим ликом, дјелатношћу и трагичном судбином, Јовановић је испустио из вида његову доста збркану психу, импулсивност до тачке превртљивости у политици, па и изазове опстанку нове државне творевине. Но, класично је његово национално упозорење да глава Хрвата мора бити у Загребу, а не у Пешти и Бечу. Захтјеви за интервенцијама нијесу могли појачати хрватску позицију у међународним односима, самим тим што је Србија била кључна земља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, без обзира што није била чак ни административно ограничена, а камоли неким унутрашњим међама, уживајући преко Краљевине СХС међународну подршку сила које су створиле поредак европске и светске заједнице на основу уговора закључених последије Првог свјетског рата. Стога и Хрватска није могла интернационализовати своје национално питање, као уосталом и Црна Гора последије Рапалског мировног уговора, ликвидације гететске емиграције и италијанског прихватања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Могућност за измјене у смислу интернационализације постају карактеристичне у периоду појачаног притиска и агресије 1937—1941. године, када у тзв. новом поретку нема мјеста за Југославију и Србију последије разбијања Југославије у априлу 1941. године.

³⁶ Драгољуб Јовановић, Слобода од страха, Изабране политичке расправе, Стјепан Радић, Београд 1991, стр. 202—203.

*

Анализа југословенске историографске литературе, па и оне државноправног карактера, јасно открива да је она углавном посвећена комплексу Хрватске, погледима Стјепана Радића, његовим уставним нацртима и другим пројектима. Некако је та проблематика добила кључно мјесто у нашој историографији, што фактички рефлектује посебан значај који је Хрватска добила у борби против централистичко-унитаристичког уређења. Заправо је хрватска опозиција отворила борбу за унутрашње уређење са становишта које је било супротно политички владајућим и војним снагама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца окупљеним око династије, радикала Николе Пашића и других снага југословенског интегрализма. У питању су двије дијаметрално супротне концепције више него маркантно изражене у документарним остацима и интерпретиране у историјској, државноправној, политичко-социолошкој публицистици онога времена. Једна полази од централистичке структуре државе, а друга од децентрализације која се граничи са двојном државом. Отвара се питање: да ли је ова концепција добро дошла послје промјене стране у Првом свјетском рату да се истакне континуитет хрватске политике и њене националне државности. Ова литература и бацила у засјенку сва остала национална, државна или политичка питања. Словенци су се највише занимали својом аутономијом, облицима одржавања веза својих духовника и Католичке цркве са Светим оцем, те развојем словеначког језика и културе као главног идентификацијског фактора. Писало се и расправљало и о аутономији Босне и Херцеговине, али више у вјерско-просвјетном смислу. Македонска проблематика долазила је до изражаја у публицистичкој и практично-терористичкој активности ВМРО (Унутрашње македонске револуционарне организације), или неких усамљених интелектуалаца у иностранству. Комунистичка литература о националном питању, па и црногорском, носила је посебан печат, и била је од раније предмет расправљања историчара и политиколога (Д. Пешић, П. Војиновић, Д. Лукач, Гордана Влајчић, Латинка Перовић и други). Црногорско питање у поменутом смислу је у историјској литератури отворио академик проф. др Димитрије Димо Вујовић својим радом „Црногорски федералисти и Стјепан Радић“ и монографијом „Црногорски федералисти 1919—1929“. Са тог становишта, ако изоставимо борбену публицистику и актуелну дневну литературу, Вујовић се појављује у улози пионира. У његовом интерпретативном прилазу налазимо све елементе компартивне анализе, јер се ради о комплексу федерализма, тежњама да се измијени постојећи уставни поредак из 1921. године, преуреди држава. Дакле, у питању су исте јединице мјере као битни, релевантни критеријум за упоредну анализу, независно од тога што је хрватски федералистички приступ — за разлику од црногор-

ског — био далеко значајнији и са већим одјеком у политичком и парламентарном животу. Разлике не мијењају на ствари, јер их компаративна анализа у оквиру основне истовјетности предмета анализе претпоставља. Мислимо на чињеницу да црногорска федералистичка концепција није градила сложenu државу на српско-црногорској националној структури, између осталог, већ на националној истовјетности, полазећи од децентрализоване структуре државе која би осигурала још јачу државну кохезију, перспективност живота, демократију, ефикасније међусобне односе федералних јединица. Мада то није речено, па можда се није ни мислило у оно вријеме, некако ова концепција подсјећа на концепцију прађанске, а не националне архитектуре новостворене државе.

Пионирски прилог Димитрија Вујовића привлачи и данас пажњу својим фундаменталним анализама, чињенички заснованим, успјешним компаративним рашчлањивањем разлика и установавањем сличности или истовјетних суштина. Но, као што је то случај са сваком темом у савременој историји, па и у науци уопште, то не значи да простор овог феномена и његових компарација не заслужује и нова истраживања прегалаца из генерације историчара који долазе. Вујовићева анализа постаје неизоставна за консултовање и методолошки незаобилазна основа било којем истраживачу који буде пожелио да се поново огледа на овом питању.

Branislav Kovačević

VUES CROATES ET MONTENEGRINES SUR LE REGIME FEDERAL DU ROYAUME DES SERBES, CROATES ET SLOVENES

— R é s u m é —

Sur le concept fédéraliste (confédéraliste) il a été écrit en Yougoslavie, dans les quarante dernières années, un grand nombre d'ouvrages par la plume d'historiens croates et serbes et d'écrivains de droit public. Au Monténégro, l'Académicien Dimitrije Dimo Vujović se consacre au problème du fédéralisme («Fédéralistes monténégrins 1919—1929», «Fédéralistes monténégrins et Stjepan Radić»), et montre, de la manière qui lui est propre, par des analyses fondamentales fondées sur des faits et par des décompositions comparatives efficaces, les différences essentielles, les similitudes ou les analogies des compréhensions sur le régime intérieur du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes.

Par une subtile analyse comparative, l'Académicien Vujović a donné une considérable contribution à l'étude d'une période complexe dans la vie politique de la société civile croate, monténégrine et yougoslave.